

TURDOSH OTLARDAN HOSIL BO'LGAN TOPONIMLARNING LINGVOKOGNITIV VA SEMANTIK TADQIQI

Davurova Xolida Haydarovna

Toshkent gumanitar fanlar universiteti

*Pedagogika va tillarkafedrasi v.b.dotsenti ,filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikning onomastika bo'limi, xususan, turdosh otlarning atoqli otlarga (toponimlarga) ko'chishi jarayoni — transonimizatsiya hodisasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida geografik obyektlarning nomlanishida asos bo'lib xizmat qilgan o'simlik dunyosi, hayvonot olami va relyef shakllari bilan bog'liq turdosh otlarning semantik taraqqiyoti yoritilgan.

Kalit so'zlari: Toponimika, onomastika, transonimizatsiya, appellativ, gidronim, oronim, fitotoponim, semantika.

Abstract: This article explores the onomastic branch of linguistics, specifically focusing on the process of transonymization—the transition of common nouns (appellatives) into proper names (toponyms). The study analyzes the semantic development of common nouns related to flora, fauna, and relief forms that serve as the foundation for naming geographical objects. The research highlights how language utilizes its internal lexical resources to create a stable nominative system. By examining various toponymic layers, the author identifies the mechanisms through which a general descriptive term evolves into a specific, fixed geographical identifier.

Keywords: Toponymy, onomastics, transonymization, appellative, hydronym, oronym, phytotoponym, semantics, linguistic landscape.

Kirish. Toponimlar nafaqat til faktori, balki xalqning tarixi, madaniyati va u yashab turgan hududning tabiiy-geografik xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi manbadir. Tilshunoslikda turdosh otlar (appellativlar) toponimlarning

shakllanishida asosiy leksik baza hisoblanadi. Turdosh otning xususiy otga aylanish jarayoni tilshunoslikda transonimizatsiya deb ataladi. Ushbu maqolaning maqsadi turdosh otlarning qaysi guruhlari ko'proq joy nomlariga asos bo'lishini va ularning semantik o'zgarishlarini aniqlashdan iborat.

Joy nomlari to'satdan paydo bo'lmaydi. Ular ma'lum bir obyektning ajralib turuvchi belgisiga asoslanadi. Masalan, "buloq" turdosh oti dastlab barcha suv manbalariga nisbatan qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik muayyan bir joyning nomi sifatida **Oqbuloq**, **To'rbuloq** shaklida fiksatsiyalangan.

Toponimlarni hosil qiluvchi turdosh otlarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Relyef asosidagi otlar: Tog', adir, soy, jilg'a, cho'l, daryo. (Masalan: *Oqdaryo*, *Qizilqum*).
2. Fitotoponimlar (O'simlik nomi asosida): Olma, tol, yantoq, archa. (Masalan: *Olmaliq*, *Archasoy*, *Yantoqli*).
3. Zootoponimlar (Hayvon nomi asosida): Hayvonot olami bilan bog'liq toponimlar ko'pincha hududning faunasi yoki o'sha hayvonga xos o'xshatishlar asosida yuzaga keladi.

Bo'ri: *Bo'ritepa*, *Bo'rijar*.

Ilon: *Ilonsay* (suvning egri-bugri oqishi ilon harakatiga o'xshatilgan).

Bu yerda metafora (o'xshatish) muhim kognitiv omil hisoblanadi.

4. Turdosh otlar ichida eng katta guruhni geografik nomenklatura tashkil etadi:
 - *Soy, daryo, ko'l, quduq* (gidronimlar).
 - *Tog', tepa, adir, dovon* (oronimlar).
 -

Jadval 1. Relyef asosidagi toponimlarning tahlili

Turdosh ot	Ma'nosi	Toponim misoli	Hudud
Qum	Cho'l, qumlik	Qizilqum	Buxoro, Navoiy
Tosh	Qattiq jism	Toshkent	Toshkent vil.
Shov	Shovqin	Shovot	Xorazm
Ko'l	Turg'un suv	Boyko'l	Sirdaryo

5. Xo'jalik va me'morchilik asosidagi otlar: Ko'prik, qo'rg'on, ariq, bozor.
(Masalan: *Yangiyo'l*, *Bozorjoy*).

Turdosh otlarning toponimga aylanishidagi strukturaviy o'zgarishlar:

Turdosh ot (Appellativ)	Qo'shimcha/Model	Hosil bo'lgan toponim	Turi
Koson (kosiblar)	-	Koson	Oykonym
Gul	-iston	Guliston	Oykonym
Shovot (shovqinli suv)	-	Shovot	Gidronim
Uch	-quduq	Uchquduq	Oykonym

Toponimik tizimning shakllanish iyerarxiyasini quyidagi chizmada ko'rish
mumkin: Bu chizma turdosh otning semantik torayishi natijasida qanday qilib
barqaror nomga aylanishini ko'rsatib beradi.

Xulosa. Turdosh otlardan toponimlarning hosil bo'lishi tilning ichki
imkoniyatlari hisobiga boyib borishini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki,
toponimlar tarkibidagi turdosh otlar vaqt o'tishi bilan o'zining lug'aviy ma'nosini

yo'qotib, faqatgina identifikatsiya (ajratish) funksiyasini bajara boshlaydi. Bu esa tilning nominativ tizimi naqadar murakkab va qiziqarli ekanligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Do'simov Z., Egamov X.** "Joy nomlarining izohli lug'ati". – Toshkent, 1977.
2. **Nafasov T.** "O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati". – Toshkent, 1988.
3. **Hasanov H.** "Yer tili". – Toshkent, 1977.
4. **Gulyamov Ya.** "Xorazmning sug'orilish tarixi". – Toshkent, 1957.